

АБАЙДЫҢ «ҚАРТАЙДЫҚ, ҚАЙҒЫ ОЙЛАДЫҚ, ҰЙҚЫ СЕРГЕК...» ӨЛЕҢІНІҢ ОРЫС, АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ АУДАРМАЛАРЫ

«ҚАРТАЙДЫҚ, ҚАЙҒЫ ОЙЛАДЫҚ, ҰЙҚЫ СЕРГЕК...» – Абайдың 1886 ж. жазған өлеңі. Өлең 4 тармақты 12 шумақтан тұрады. Өлеңде ақын өз заманы жайлы ой толғайды және замандастарының жақсы, жаман қасиеттерін сыни тұрғыдан сипаттайды. Алғаш 1909ж. Санкт-Петербургте жарық көрген «Қазақ ақыны Ибраһим Құнанбайұғылының өлеңі» атты жинақта жарияланды. Туынды ағылшын, араб, белорус, қарақалпақ, қырғыз, латыш, орыс, өзбек, украин, ұйғыр т. б. тілдерге аударылған.[1] Абай Құнанбаевтың өлеңдерін алғашқылардың бірі болып орыс тілінде К.Н. Кудашев 1897 жылы жазып алған. Бұл қолжазбаларда Абайдың өлеңдері, оның орыс тіліндегі аудармасы және Қозы-Көрпеш, мақалдар және ертегі, т.б. берілген. Құнды жинақты 1946 жылы Ленинградтағы Бүкілодақтық География қоғамы архивінен Ә. Марғұлан тапқан.

Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек,
Ашуың – ашыған у, ойың – кермек.
Мұндасарға кісі жоқ сөзді ұғарлық,
Кім көңілді көтеріп, болады ермек? [2,17].

Аудармашының алғашқы шумақты барынша дәлме-дәл аударуы маңызды. Себебі алғашқы шумақта өлеңнің тақырыбы беріледі және де басты айтылар ой айқындалады. Төменде Д.Бродский аудармасының алғашқы төрт тармағы берілген.

Вот и старость. Скорбны думы, чуток сон,
Ядом гнева дух угрюмый распален.
Мыслью не с кем поделиться! Кто поймет,
Кто ободрит, услыхав твой тяжкий стон? [3,44].

Д.Бродский алғашқы жолды «Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек», «Вот и старость. Скорбны думы, чуток сон» деп дәлме – дәл аударма жасаған. Абай түпнұсқаның алғашқы жолын көпше түрде жазған. Ақын өз ішкі қаймыққан көңіл – күйін оқырмандарымен бөлісіп, оларға заман жайлы, жақсы мен жаман жайлы баяндайды. Д.Бродский болса осы жолда көпше түрді пайдаланбаған. Соның әсерінен Абайдың өлеңі орыс тілінде тек өзгеге сың айтып, өзін елден жоғары санайтын ақынды елестеді. Ал аударманың екінші жолын «Ядом гнева дух угрюмый распален» қазақ тіліне кері аударатын болсақ, мынадай жол шығады: «Ашу уымен түнерген рух күйіп-жанды». Аудармадағы *Распален ядом гнева* тіркесін қарастырайық. *Sozdik.kz* бойынша, *Распалиться гневом, ашу қысу* деп аударылады. Түпнұсқада ешқандай түнерген рух жайлы айтылмаған. Бұл әрине Абайдың «Ашуың – ашыған у, ойың – кермек» деген өлең жолына мағыналық жағынан сәйкес келмейді, керсінше жаңа мағына қосады. Ал енді, Абайдың өлеңіндегі осы жолды сөзбе – сөз орыс тіліне аударатын болсақ, мынандай жол шығады: «Гнев – прокисший яд, мысль – горька». Абай өз өлеңінде метафоралық қатынастағы тең дәрежелі екі бөлікті пайдаланған, ал аудармада бұл метафоралық құрылым сақталмаған. Аудармашы метафораны аудармада пайдаланбаған, бір сөйлеммен қарапайым жеткізген.

Үшінші «Мұндасарға кісі жоқ сөзді ұғарлық» тармақ «Мыслью не с кем поделиться! Кто поймет» болып балама тәржімаланған. Аударманың барынша сәйкес, түпкі мағынасы жеткізілген.

Түпнұсқадағы «Кім көңілді көтеріп, болады ермек?» делінген төртінші жол Д.Бродский нұсқасында «Кто ободрит, услыхав твой тяжкий стон?» «Ауыр зарыңды(мұңынды) естігенде сені кім қолдайды» болып аударылған. Әрине бұл дәлме – дәл, балама аудармадан гөрі аудармашы өз ойынан қосқан, жаңа сөздермен өзертiлген, еркін аудармаға сәйкес. Себебі түпнұсқадан мағынасы мен құрлымы алшақтап кеткен. Түпнұсқада Абай «Кім көңiлді көтеріп болады ермек» деп өзі жеткен бiлiм шыңынан сұхбаттасар, ой бөлісер замандасын таба алмай кейiгендей. Аудармашы мағынаны ашып қорсетпей үшінші «Мұңдасарға кісі жоқ сөзді ұғарлық», «Мыслью не с кем поделиться! Кто поймет» жолдағы айтылған ойды төртінші «Кто ободрит, услыхав твой тяжкий стон?» «Ауыр зарыңды(мұңынды) естігенде сені кім қолдайды» жолда қайта жалғастырған.

Төменде берiлген жолма – жол аударма 1944 жылы басылып шыққан «Абай (Ибраһим) Кунанбаев. Однотомник» жинағында кездеседі. Бұл кітап Ғ.Мүсіреповтың басшылығымен жасалынған. Осы кітаптағы жолма – жол аудармаға назар салайық:

Вот и старость. Скорбны думы, чуток сон,
Ядом гнева дух угрюмый распален.
Стал далек и непонятен людям он.
Тот кто молод – постареет, а родившийся умрет [5,8].

Аударманың алғашқы екі жолы Д.Бродский тәржiмасымен бiрдей болып келген. Ал үшінші жолды аудармашы өз жанынан жаңа сөздер қосып еркін аударма жасаған. Түпнұсқадағы «Мұңдасарға кісі жоқ сөзді ұғарлық» деп келетiн үшінші жол «Стал далек и непонятен людям он» деп бұрмаланып аударылған. Абай «Мұңдасарға кісі жоқ сөзді ұғарлық» деп өзімен тең дәрежеде, өзі жеткен бiлiм шыңынан сұхбаттасар, ой бөлісер замандасын таба алмай кейiгендей. Бұл жердегі «он» сөзі өлеңге жаңа мағына қосып тұр. Ал аудармашы «стал далек и непонятен людям он» деп (*дум*) *ой*, (*дух*) *рухты* яғни нені меңзеп тұрғаны нақты көрсетiлмей оқырманға түсiнбеушiлiк тудырады. Ал төртiншi жол аударылмай тасталып кетiп бiрден бесiншi жол басталып кетедi. Жолма-жол аудармада поэтикалық ырғаққа, ұйқасқа аса үлкен мән берiлмесе де түпнұсқадағы әр сөзді бұрмаламай, тастамай, алмастырылмай, барынша дәлме – дәл жеткiзiлуi қажет. Жолма – жол аударманы көбiне аудармашылар келешекте көркем аударма жасауда өз еңбектерiнде қолданылатын түсiндiрмелi аударма болып табылады.

Келесі, Ю.Кузнецовтың аудармасын қарастырамыз.
Старость,тяжкие думы,стал чуток твой сон,
Яд и горечь – твой гнев,желчью ум поражен.
С кем печаль разделить,кто бы слово ценил?
А найдется такой, не утешит и он [3,46].

Ю. Кузнецов алғашқы жолды «Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек», «Старость,тяжкие думы, стал чуток твой сон» (Қарттық, ауыр ойлар, сенің ұйқын сергек болды) деп аударған. Әрине бұл аудармада сөздер дәлме-дәл сәйкес келген. Алайда аудармашы көпше түрде айтылған тармақты, жекеше түрде екiншi жақта «Старость,тяжкие думы, стал чуток твой сон» (Қарттық, ауыр ойлар, сенің ұйқын сергек болды) берген. Соның әсерiнен Абайдыңөлеңi орыс тiлiнде тек өзгеге сың айтып, өзiн елден жоғары санайтын ақынды елестедi. Түнұс-қада ақын керсiнше өз iшкi көңiл-күйiн оқырманмен бөлісiп, халқына сыр шертiп тұрғандай. Екiншi «Ашуың – ашыған у, ойың – кермек» делiнген жолда, Ю.Кузнецов «Яд и горечь – твой гнев,желчью ум поражен» (У мен күйiнiш– сенiң ашуын, умен ақыл-ойың зақымдалған) деп көркем аударып метафоралық қатынасты пайдаланған. Дегенмен аудармашы осы жолдағы екiншi «ойың – кермек» бөлікті, «желчью ум поражен» (умен ақыл-ой зақымдалған)деп балама аударма жасаған. *Кермек* сөзiнiң орыс тiлiнде *горький* сөзі тура аудармасы болып келедi. Ал аудармашы кермек сөзiн *зақымдалу* сөзiмен алмастырған.

«Мұндасарға кісі жоқ сөзді ұғарлық, Кім көңілді көтеріп, болады ермек?» деген екі тармақты, «С кем печаль разделить,кто бы слово ценил? А найдется такой, не утешит и он» деп тәржімалаған. Бұл жердегі көңілді көтеру,ермек болу тіркестері орысша нұсқада сөзді бағалау, жұбату сөздерімен алмасқан.

Келесі Б.Момышұлының жолма-жол аудармасын қарастырамыз

«Постарели,печали думали,сон чуток,
Гнев-прокисший яд,мысли – желчь(зловонны)
Поделиться грустью нет человека, способного понять,
Кто же будет наперскником (забавой),
Способным душу видеть?»[3,42].

Жолма – жол аударманы көбіне аудармашылар келешекте көркем аударма жасауда өз еңбектерінде қолданылатын түсіндірмелі аударма болып табылады. Аудармадағы «Ашуың – ашыған у, ойың – кермек» секілді метафоралық тіркестерді аудармашы «Гнев-прокисший яд,мысли – желчь (зловонны)» (ашу- ашыған у,ойың – ыза) деп аударған. Бұл аударма түпнұсқа мағынасына балама болғанымен *кермек* сөзі орысша *горький* деп аударылады. Түпнұсқада ой кермек болып тұрса, ал аудармада ойды ызаға теңеген. Алайда бұл сөздер өлең мазмұнын айтарлықтай өзгертпеген. Келесі екі жолды «Кто же будет наперскником (забавой), способным душу видеть?» (Кім болады сырласым, көңілді аулайтын, жан дүниені көре алатын?) тәржімалаушы балама аударма жасаған. «Кім көңілді көтеріп, болады ермек?» делінген тармақта Абай өзімен сырласар ақылды жолдас іздеп отырғандай. Осы тармақтағы ойды толықтай жеткізу мақсатында аудармашы *наперсник (жолдас)*, «способным душу видеть?» (*жан дүниені көре алатын?*) секілді толықтырушы сөздер қосқан. Осы жолда ақынның айтар ойын оқырманға аудармашы толыққанды жеткізген.

Осы өлеңді ағылшын тіліне аударған Дориан Роттенберг нұсқасын қарастырайық:

Old age is here – sad thoughts, poor sleep and all.
Quick anger’s poison fumes inflame your sullen soul.
Not one to share a thought with. Who will come
To soothe and sympathise [7,30]

Өлеңнің алғашқы жолы «Қарттық келді, қайғылы ойлар, нашар ұйқы және басқа» деп тәржімаланып автор сөзін түпнұсқадағыдай көпше түрде берудің орнына орыс тіліндегі нұсқалар сияқты жекеше түрде жеткізіп тұр. Екінші жолдағы «Ашуың – ашыған у, ойың – кермек» тең дәрежедегі метафоралық қатынас, «Тез ашуланудың улы түтіндері сіздің жаныңызды тұтатады» болып жай сөйлем ретінде берілген. Бұл жол барынша еркін аударылып түпнұсқадағы ойдан мүлдем алшақтап кеткен. Келесі үшінші, төртінші жолдардағы «Мұндасарға кісі жоқ, сөз ұғарлық» тіркесі «ой бөлісетін ешкім жоқ» болып ал «Кім көңілді көтеріп болады ермек» жолын «жұбатуға, түсінуге, тілекші кім болады» деп тым қарапайым аударылып ақынның өлеңдегі эмоцияналдық, көркемдік қуатын толық берілмей тұр.

Қорыта келсек, көркем аудармамен түпнұсқаның мағынасы сәйкес болуы маңызды. Аудармашылардың өлеңнің түпкі мағынасына мән беруі қажет. Ақынның түпкі ойын, даналығын басқа тілде толықтай, тура жеткізу оңай емес.Оған қазақ тілінің басқа тілдерден грамматикалық, лексикалық, айырмашылықтары, сонымен қатар ұлттық калорит, діл мен дін өзгешелігі аудармашылардың түпнұсқа тілін түсінбеуі, т.б. әсер етеді. Жоғарыдағы берілген аудармалар ішінен Б.Момышұлының жолма-жол аудармасы түпнұсқаға мазмұны жағынан барынша жақын, толыққанды аударма болып табылады деген ой түйдім. Сапалы аударма жасау үшін тәржімалаушы түпнұсқаның түпкі мағынасын саралау қажет. Поэзия аудармасында ең бастысы өлеңнің мазмұнын, рухын, образдылығын беріп қана қоймай әуезділігін, ырғағын сақтауға тырысу керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, 1995 ж.
2. Абай (Ибраһим) Құнанбаев. Шығармаларының екі томдық толық жыйнағы. 1 Том, Өлеңдер мен поэмалар, Алматы, Қазақтың Мемлекеттік Көркем әдебиет баспасы, 1957 ж.
3. Абай. Тридцать семь стихотворений/Сост. и пер. М.Адибаев – Алматы: Дом Печати Эдельвейс, 2006 г.
4. <https://sozdik.kz/>, электронды қор
5. <http://nblib.library.kz/elib/Sait/Рукописи/611%20612%20613%20614/611-614.html#427/z> Абай (Ибра-һим) Құнанбаев. Одротомник. Подстрочный перевод, под редакцией Г.Мусрепова. Алма-Ата, 1944.
6. [http://nblib.library.kz/elib/Sait/%D0%A0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B8/1390%20\(1,2\)/HTML/1390%20\(1,2\).resources/index.html#1390\(1,2\)](http://nblib.library.kz/elib/Sait/%D0%A0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B8/1390%20(1,2)/HTML/1390%20(1,2).resources/index.html#1390(1,2)) Рукопись Қудашев К.Н.Перевод киргизских песен и легенд.

Abai Kunanbayev Selected Poems